

Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

*Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*

Πρακτικά ≡ Proceedings

5th European Congress of Modern Greek Studies
of the European Society of Modern Greek Studies
Thessaloniki, 2-5 October 2014

*Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature*

Τόμος Ε΄

Επιμέλεια:
Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία

Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature

Τόμος Ε΄

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΝΣ
E-mail: *dimadis@zedat.fu-berlin.de*

ISBN (vol.) 978-618-81771-2-3

ISBN (set) 978-618-81771-3-0

Σελιδοποίηση - τυπογραφική φροντίδα:
Jorge Lemus Pérez (*lemus777@gmail.com*)

Copyright © 2015:

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ)

European Society of Modern Greek Studies

www.eens.org

Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

Π ρ α κ τ ι κ ά

**Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία**

Τόμος Ε΄

Ε π ι μ έ λ ε ι α:

Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Ε΄ ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος (Κ. Α. Δημάδης)	21
9. Πολιτισμικές μεταφορές, διαπολιτισμικοί μετασχηματισμοί και διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις	
<i>9.1. Στρογγυλό Τραπέζι «Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις & διαμόρφωση του “εθνικού χαρακτήρα” στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα»</i>	
Άννα Ταμπάκη: Εισαγωγή – Παρουσίαση των στόχων της έρευνας και των πρώτων πορισμάτων της	29
Κυριακή Αθανασιάδου: Εικόνες της <i>Μήδειας</i> και η κατασκευή του γυναικείου φύλου στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	51
Χρυσόθεμις Σταματοπούλου – Βασιλάκου, Αικατερίνη Διακουμοπούλου – Ζαραμπούκα: Διαπολιτισμική πρόσληψη της δραματουργίας μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα: Μια πρώτη προσέγγιση	65
Ευριπίδης Γαραντούδης: Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα: μετρική θεωρία και ποιητική πράξη	85
Μαρία Σπυριδοπούλου: Ο Εμίλ Ζολά μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα: μια πρώτη προσέγγιση	95
Αγγελική Σπυροπούλου: Ελληνοαγγλικές λογοτεχνικές συναντήσεις του 19ου αι.- πρόσληψη και διαπολιτισμικότητα	115
Κατερίνα Καρακάση: Η <i>αρχαία δημοτική ποίηση</i> και τα <i>ωραία προϊόντα του γερμανικού Παρνασσού</i> . Σημειώσεις για την πρόσληψη του γερμανικού Ρομαντισμού στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	133
Άλκηστη Σοφού: Ο <i>Θεατής της Ανατολής (Le Spectateur de l’Orient)</i> διαλέγεται με την Ευρώπη. Οι διακυμάνσεις μιας «εθνικής αφήγησης»	151
Αύρα Ξεπαπαδάκου, Αλέξανδρος Χαρκιολάκης: Το λυρικό θέατρο και η μουσική σαλονιού στον ελληνόφωνο περιοδικό Τύπο του 19ου αιώνα	159

Εικόνες της *Μήδειας* και η κατασκευή του γυναικείου φύλου στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα

Κυριακή Αθανασιάδου *

Ο Ηλίας Π. Βουτιερίδης, σχολιάζοντας στον *Νουμά* το 1905 τη μετάφραση της *Μήδειας* του Ευριπίδη από τον Γιάννη Περγιαλίτη, αναφέρει μεταξύ άλλων:

Διαβάζοντας τη μετάφραση τούτη, νοιώθουμε ότι αντικρύζουμε την άπολιτισμένη γυναίκα, την ψυχή ποῦ δέρνεται ἀλύπητα ἀπό τό μῖσος, τή ζήλια καί τήν ἐγδίκηση... Βλέπουμε ὀλοζώντανη μπροστά μας τή γυναίκα, ποῦ μὲ τή ζωή της ρείπιο ἀπό τή συφορά, κακοτυχίζει τὰ δύννατο πλάσμα, ποῦ τοῦ γράψε ἡ μοῖρα του νάγοράζη «καί κύριο τοῦ κορμιοῦ του», μὰ συνάμα αἰστανόμαστε καί τήν ψυχή, ποῦ μέσα στοῦ πονόδαρμά της ἔχει στέρια τήν ἀπόφαση νά τελειώση κεῖνο, ποῦ ὁ νοῦς σκέφτηκε / κι ἄς νοιώθη «ποιοῦ φριχτότατο κακό μέλλει νά κάνη» θανατόνοντας τὰ παιδιὰ της.¹

Με αυτές τις γραμμές ο Ηλίας Π. Βουτιερίδης ζωγραφίζει και ζωντανεύει μπροστά στα μάτια των αναγνωστών τη μορφή της ευριπίδειας ηρωίδας. «Άπολιτισμένη γυναίκα», «μῖσος», «ζήλια» και «ἐγδίκηση» είναι οι λέξεις κλειδιά που συνοδεύουν τη μορφή της *Μήδειας* ανά τους αιώνες. Δέκα χρόνια πριν, το 1895, ο Δημήτριος Κ. Βαρδουνιώτης σε άρθρο του στο *Ημερολόγιον Σκόκου* έγραφε για τη «βάββαρη από την Κολχίδα»: «Η *Μήδεια* ἦτο τρομερά γυνή καὶ διαβόητος εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ὡς φαρμακίς καὶ μάγισσα»², ανακαλώντας στη μνήμη μας με αυτά του τα λόγια, μερικούς ακόμη χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στον άγριο αυτό γυναικείο χαρακτήρα του Ευριπίδη.

* Κυριακή Αθανασιάδου, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Β΄ Κύκλου του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, συμμετοχή στο Στρογγυλό Τραπέζι «Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις & διαμόρφωση του “εθνικού χαρακτήρα” στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα».

1 (Βουτιερίδης, 5)

2 (Βαρδουνιώτης, 316)

Πρακτικά Ε΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτ. 2014):

Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):

οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία

Τόμος Ε΄ (ISBN: 978-618-81771-2-3)

© 2015 Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (www.eens.org)

Παρατηρούμε ότι η συγκεκριμένη τραγωδία του Ευριπίδη, ίσως η «πιό δυνατή και τεχνικότερη από τις τόσες τραγωδίες του ανθρώπινου Ευριπίδη», σύμφωνα με τον Βουτιερίδη, αποτελούσε θέμα συζήτησης και έρευνας για την κοινωνία εκείνης της εποχής καθώς στο πρόσωπο της γυναικείας αυτής φιγούρας συγκρούεται η γυναικεία φύση με τον ρόλο που έχει καθοριστεί γι' αυτήν ανά τους αιώνες από την κοινωνία και την παράδοση. Πρόκειται για μια γυναίκα που εναντιώνεται στην παραδοσιακά κατασκευασμένη εικόνα της συζύγου και στην κοινωνική της θέση. Την παρακολουθούμε να έχει τη δική της φωνή και να τολμάει να μιλήσει για τη γυναικεία φύση και τη μοίρα που της εξασφάλισε η κοινωνία εξαιτίας της γενετήσιας κατασκευής της. Η Lorraine Daston κάνει λόγο για «σύγκρουση φύσεων» στην προσπάθειά της να συνοψίσει σε μία φράση ό,τι συμβαίνει επί της ουσίας στην ευριπίδεια ηρώιδα.³ Υπογραμμίζει μάλιστα τα ερωτήματα, ή μάλλον τα διλήμματα που προκύπτουν στην περίπτωση της Μήδειας: «θεά ή θνητή; άνθρωπος ή ζώο; αρσενικός ήρωας ή θηλυκή μητέρα; πολιτισμένη ή άγρια; παράφρων ή λογική;».⁴ Η ερώτηση, επισημαίνει, που θα έπρεπε να τίθεται αναφορικά με την ηρώιδα του Ευριπίδη «δεν είναι τόσο πολύ τί είδους άνθρωπος θα μπορούσε να πράξει κάτι τέτοιο, αλλά, αν η Μήδεια είναι άνθρωπος, αν είναι μέλος της ανθρώπινης κοινότητας ως φυσικού είδους». ⁵Ωστόσο, ανεξάρτητα από τους προβληματισμούς αναφορικά με τη φύση της πρωταγωνίστριας, ό,τι έχει αποτυπωθεί στη συνείδηση των αναγνωστών και των θεατών-από την αρχαιότητα ακόμη- είναι ότι ένας άνθρωπος⁶, μια γυναίκα διέπραξε ένα τέτοιο έγκλημα. Επόμενο είναι λοιπόν όλοι οι χαρακτηρισμοί που χρεώνονται στη Μήδεια εξαιτίας της βίαιης πράξης της, να συνοδεύουν κατ' επέκταση και το γυναικείο φύλο.

3 (Daston 2002, 376)

4 Ό. π., 380

5 Ό. π., 381

6 Στο έργο του Βασίλη Μπουντούρη *Η άλλη Μήδεια* αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Η συμφωνία έλεγε επί λέξει πως αν ποτέ, άνθρωπος απ' τη γενιά του Αιήτη ερχόταν πίσω στην Κόρινθο αυτός θα ήταν ο νόμιμος βασιλιάς. Ας έρθουν εδώ οι ιερείς να δώσουν εξήγηση. Η συμφωνία λέει άνθρωπος κι εννοεί βέβαια τον άντρα. Μα κι αν ακόμα υποθέσουμε πως έχω άδικο σ' αυτό η συμφωνία έλεγε ρητά τη λέξη βασιλιάς! Όχι βασίλισσα!» (Μπουντούρης 1990).

Από τη μεριά του ο Ευριπίδης- γιατί δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η *Μήδεια*, όπως παρουσιάζεται στην ομώνυμη τραγωδία, είναι δημιούργημα του δραματουργού- βάζει μια γυναίκα να αρθρώνει ανδρικό λόγο. Μιλάει για την ελευθερία με τρόπο που θα μιλούσε μόνο ένας άντρας σε δημόσιο χώρο και εκφέρει απόψεις που θίγουν ή και απειλούν τη δύναμη της πατριαρχίας. Πολλοί θεωρητικοί ενστερνίζονται την άποψη ότι «ο χαρακτήρας της *Μήδειας* μπορεί να είναι θηλυκού φύλου αλλά είναι γένους αρσενικού».⁷ Με αυτή την παρατήρηση γίνεται φανερή η πολυσχιδής προσωπικότητα της ηρωίδας και ο τρόπος που φωτίζεται από τον δημιουργό της, γιατί σε πολύ μεγάλο βαθμό ό,τι έχει μείνει στην παράδοση να συνοδεύει το όνομα της *Μήδειας* οφείλεται στη συγγραφή ενός άνδρα δημιουργού. Ως εκ τούτου πολλή μελάνη έχει χυθεί σχετικά με τη διάθεση με την οποία αντιμετωπίζει το γυναικείο φύλο ο συγκεκριμένος δραματουργός στις τραγωδίες του. “Φεμινιστής ή μισογύνης”, είναι το δίλημμα που έχει ταλανίσει πολλούς μελετητές οδηγώντας τον καθέναν από αυτούς σε διαφορετικό, κάθε φορά, συμπέρασμα.⁸

Εύκολα γίνεται αντιληπτό λοιπόν, ότι η απόδοση στα νέα ελληνικά ενός κειμένου σαν τη *Μήδεια* του Ευριπίδη θα αποτελούσε πραγματική πρόκληση για όποιον αναλάμβανε την εκπόνηση μιας μετάφρασης της ευριπίδειας τραγωδίας. Ο Ευριπίδης, ένας δραματουργός εξίσου αινιγματικός με την ηρωίδα του, λατρεμένος και μισητός όσο και η *Μήδεια* θα προκάλεσε αναμφισβήτητα στους μεταφραστές του ποικίλους προβληματισμούς και συναισθηματικές διακυμάνσεις. Το προσωπικό τους στοίχημα ήταν να καταφέρουν μέσα από τις επιλογές τους να παρουσιάσουν στο αναγνωστικό κοινό της εποχής τους μια γυναικεία φιγούρα όπως η *Μήδεια*, δοσμένη με τον τρόπο που μας την παρέδωσε στο πρωτότυπο κείμενο ο Ευριπίδης. Μια πρωταγωνίστρια, δημιούργημα ενός άντρα συγγραφέα, ερμηνευμένη από άντρες ηθοποιούς, η οποία όμως αρθρώνει μορφή λόγου που αρμόζει στο αρσενικό φύλο και έρχεται σε σύγκρουση με την καθεστηκυία τάξη, όπως την όρισαν οι επιταγές της τότε πατριαρχίας.

7 (Rabinowitz 1993, 153).

8 Για τη θεωρητική συζήτηση αναφορικά με τη θέση του Ευριπίδη απέναντι στο γυναικείο φύλο βλ. (Murray 1913), (Behler 1985), (March 1990).

Η πρώτη απόπειρα μετάφρασης ενός τέτοιου έργου έρχεται το 1868. Εκπονείται από τους Δ. Νικολαΐδη και Χ. Γρηγορά και εκδίδεται από το τυπογραφείο της Επταλόφου στην Κωνσταντινούπολη. Οι δύο μεταφραστές αναφέρουν χαρακτηριστικά στην εισαγωγή ότι :

Η Ελληνίς , ή άναγνώσουσα τὸ δρᾶμα τῆς Μηδείας, οὐκ ὀλίγας θ' ἄρυσθη ὠφελείας διότι ἐν αὐτῇ θά ἴδῃ διὰ τῶν ζωηροτέρων χρωμάτων ἐξεικονισμένας τὰς συνεπείας τοῦ ἔρωτος καὶ πάντοτε θ' ἀποφύγη τὰ σφοδρὰ πάθη, καὶ ἰδίως τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὰς γυναῖκας ζηλοτυπίαν.⁹

Οι δύο μεταφραστές απευθυνόμενοι στην ελληνίδα αναγνώστρια προδίδουν μια ιδιαίτερη στάση απέναντι στο γυναικείο φύλο, τόσο ως αντικείμενο εξέτασης και κατ' επέκταση μετάφρασης, όσο και ως μέρος του αναγνωστικού κοινού. Οι Ελληνίδες, με άλλα λόγια, πρέπει να μελετήσουν τη *Μήδεια* προκειμένου να αποφύγουν συμπεριφορές παρόμοιες με τη δική της στην ιδιωτική τους ζωή. Λίγο παρακάτω θα προσθέσουν οι δύο μεταφραστές:

Εἶναι καλὸν ἢ νεωτέρα Ἑλληνίς ἐπισταμένως νὰ μελετᾷ τὰ τῶν ἀρχαίων δράματα, καὶ νὰ ἐξιχνίῃ τὰ ὑπὸ μυθολογικὴν μορφήν κεκρυμμένα μαθήματα.¹⁰

Ο Έλληνας θα προστεθεί στις παραινέσεις των δύο μεταφραστών αργότερα, όταν γίνεται λόγος για το μεγαλείο του αρχαίου δράματος και τα οφέλη που μπορεί να αποκομίσει από τη μελέτη των έργων της αρχαιότητας:

Νὰ βλέπη τότε ὁ Ἑλληὴν ἢ ἡ Ἑλληνίς τῶν προγόνων μας τὰ ἀριστοτεχνήματα καὶ νὰ θαυμάζη τὴν ἀρχαίαν ἠθικὴν.

Νὰ ἐμφυτευθῇ εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων διάπυρος ζῆλος καὶ νὰ ἀμμιλῶνται οἱ νεώτεροι πρὸς τοὺς ἀρχαίους.¹¹

Όπως γίνεται φανερό οι δύο μεταφραστές αποτείνονται και στους (άνδρες) αναγνώστες όταν γίνεται λόγος για τον παιδευτικό χαρακτήρα του αρχαίου ελληνικού δράματος και τον πλούτο που μεταλαμπαδεύεται μέσω αυτού στους νεότερους Έλληνες. Κατά

9 (Νικολαΐδης - Γρηγοράς 1868, ιε')

10 'Ο. π., ιε'.

11 'Ο. π., ιστ'.

τα άλλα, οι ελληνίδες αναγνώστριες είναι εκείνες που πρέπει να συμμορφωθούν και να αποφεύγουν τις ακραίες συμπεριφορές που προκαλεί η παραφορά του έρωτα. Το ανδρικό αναγνωστικό κοινό δέχεται νουθετήσεις γενικού περιεχομένου σε αντίθεση με τις αναγνώστριες οι οποίες οφείλουν να επικεντρώσουν την προσοχή τους σε συγκεκριμένα – καίρια για το γυναικείο φύλο – ζητήματα. Όπως γίνεται φανερό, η *Μήδεια* μεταφράζεται από τους Νικολαΐδη-Γρηγορά και απευθύνεται, σε ένα βαθμό τουλάχιστον, σε γυναικείο κοινό. Οι δύο μεταφραστές λοιπόν, με αυτή τους την παραίνεση διαχωρίζουν τις γυναίκες από το κοινωνικό σύνολο και τις αντιμετωπίζουν ως ξεχωριστή κατηγορία/ομάδα, η οποία μπορεί και πρέπει να ωφεληθεί από τη μελέτη του αρχαίου δράματος. Το γυναικείο αναγνωστικό κοινό του 19^{ου} αιώνα οφείλει να παραδειγματιστεί από τα πάθη των ηρωίδων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας ώστε να αποτραπεί η υιοθέτηση λάθος προτύπων συμπεριφοράς. Η μετάφραση του κειμένου της αρχαίας τραγωδίας έρχεται αρωγός σε αυτή τους την προσπάθεια, προκειμένου να τους συστήσει τα πάθη της αρχαιότητας ως παραδείγματα προς αποφυγήν. Η *Μήδεια* του Ευριπίδη αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα προς αποφυγήν, καθώς συγκεντρώνει στο πρόσωπό της εκείνα τα χαρακτηριστικά που σημαίνουν με αρνητικό πρόσημο το γυναικείο φύλο.

Ωστόσο, τα όσα διαβάζουμε στην εισαγωγή της μετάφρασης αυτής του 19^{ου} αιώνα εγείρουν προβληματισμούς αναφορικά με τη στάση που υιοθετούν οι μεταφραστές και εκδότες της Επταλόφου απέναντι στο γυναικείο φύλο. Προσωπική προκατάληψη ή δείγμα ενός γενικότερου κλίματος που επικρατεί εκείνη την εποχή; Με άλλα λόγια, εύλογα γεννάται το ερώτημα σε κάποιον αναγνώστη της συγκεκριμένης έκδοσης αν η στάση των δύο μεταφραστών απέναντι στις αναγνώστριες αποτελεί μεμονωμένο περιστατικό ή είναι μια συνήθης τακτική των δημιουργών της εποχής. Θησαυρό τεκμηρίων για τη θέση του γυναικείου φύλου στην κοινωνία του 19^{ου} αιώνα αποτελεί ο περιοδικός τύπος της εποχής. Είναι γεγονός ότι στις σελίδες τους συναντάμε πληθώρα άρθρων που πραγματεύονται τη θέση των γυναικών στο κοινωνικό σύνολο και αναφέρονται στα ήθη και στα έθιμα της εποχής που σχετίζονται με το γυναικείο φύλο. Κάποιος που θα ανατρέξει λοιπόν εκεί, θα σχηματίσει μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για το πλέγμα των σχέσεων που είχε αναπτυχθεί εκείνη την εποχή μεταξύ των δύο φύλων.

Τα άρθρα που εντοπίζονται παρέχουν συμβουλές στο γυναικείο φύλο και λειτουργούν περισσότερο ως οδηγοί καλής συμπεριφοράς για τις υποψήφιες συζύγους και τις μέλλουσες μητέρες. Περιοδικά όπως η *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων*, η *Ευτέρπη*, η *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων* και η *Ποικίλη Στοά*, κλείνουν στις σελίδες τους άρθρα που ασχολούνται με τη γυναικεία μορφή και την καθημερινότητά της στην κοινωνία. Θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στον τρόπο που απεικονίζεται η γυναίκα σε ορισμένα αποσπάσματα που συναντούμε στις σελίδες του περιοδικού *Ποικίλη Στοά*. Ο κατάλογος των άρθρων που αναφέρονται και απευθύνονται στο γυναικείο φύλο στο συγκεκριμένο περιοδικό είναι αρκετά πλούσιος μια και συναντούμε άρθρα που πραγματεύονται τη θέση της γυναίκας στην αρχαιότητα, τη νομική και πολιτική της χειραφέτηση, τη συμμετοχή των γυναικών στις εκλογικές ψηφοφορίες αλλά και άρθρα που εξετάζουν τον ρόλο της μητέρας ως παιδαγωγού, την “πρέπουσα” συμπεριφορά των γυναικών μέσα στον γάμο, ενώ δεν λείπουν και συμβουλές ομορφιάς και ευεξίας για τις αναγνώστριες του περιοδικού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν όσα άρθρα μελετούν τη συμπεριφορά των γυναικών στο γάμο.

Ένα από αυτά το συναντούμε στο τεύχος του 1885 και φέρει τον τίτλο *Διαίρεσις τῶν συζύγων εἰς τρεῖς μεγάλας κλάσεις*. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο άρθρο λοιπόν οι γυναίκες ανάλογα με τη συμπεριφορά τους στον γάμο και τη σχέση που αναπτύσσουν με τον σύζυγό τους κατατάσσονται σε κατηγορίες. Ο (ανώνυμος) αρθρογράφος ξεχωρίζει και κατονομάζει τρεις: «δέσποινα», «σύζυγοι» και «δοῦλοι». Σε αυτές τις κατηγορίες αντικατοπτρίζεται η εικόνα που έχει κατασκευάσει για τη γυναίκα ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα. Στο τέλος του άρθρου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Τὴν ἀληθῆ ταύτην διαίρεσιν ἢ *Ποικίλη Στοά* συνιστᾷ εἰς τὴν μελέτην τῶν Κυριῶν». Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι τα άρθρα αυτά διαπνέονται από διδακτισμό και έχουν στόχο να διαμορφώσουν ένα επιθυμητό γυναικείο πρότυπο – όπου επιθυμητό εννοείται κοινωνικά αποδεκτό. Ο συμβουλευτικός τόνος και οι “ταμπέλες” που χρεώνονται ανάλογα με τον “τύπο” συζύγου αντανακλούν το γενικότερο κλίμα της εποχής που θέλει τις γυναίκες να ακολουθούν ένα συγκεκριμένο μοτίβο συμπεριφοράς και να αντιγράφουν έναν κώδικα, χαλκευμένο από στερεότυπα και προκαταλήψεις αιώνων.

Ἡ σπουδαιότερα πρᾶξις τοῦ βίου τῆς γυναικὸς εἶνε βεβαίως ἐκείνη, ἣτις ἀναγκάζει αὐτὴν νὰ ἐγκαταλίπη τὴν πατρικὴν οἰκίαν, διὰ νὰ ἰδρύσῃ, μετὰ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἐκλεχθέντος ὑπὸ τε αὐτῆς καὶ τῶν γονέων τῆς, νέαν οἰκογένειαν.¹²

Ὅ, τι διαβάζουμε παραπάνω εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐνὸς ἀρθροῦ τοῦ ἰδίου τεύχους το ὁποῖο φέρει τὸν τίτλο *Περὶ γάμου* καὶ πραγματεύεται τρόπους γιὰ μιὰ σωστὴ ἐπιλογὴ συζύγου ἀπὸ μέρους τῶν γυναικῶν. Οἱ ἐπιταγὲς τῆς κοινωνίας ἐπιβάλλουν τὴ σύμφωνη γνώμη τῶν κηδεμόνων τῆς γυναίκας προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ καλύτερη δυνατὴ ἐπιλογὴ συντρόφου καὶ νὰ τελειοποιηθεῖ τὸ μοντέλο οἰκογενειακῆς εὐτυχίας.

Ἄξια μελέτης εἶναι καὶ ὅσα ἐντοπίζουμε σε μιὰ σειρά ἀρθρῶν ὑπὸ τὸν τίτλο *Ἔρως. Γάμος. Γυναίκες*, σε τεύχη τοῦ περιοδικοῦ *Ποικίλη Στοά*. Πρόκειται γιὰ μιὰ συλλογὴ περισσότερο γνωμικῶν καὶ ἀποφθεγμάτων ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἔρωτα καὶ τὸ πὼς τὸν βιώνει τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ δύο φύλα καθὼς ἐπίσης καὶ τὶς σχέσεις ποὺ ἀναπτύσσονται μετὰξὺ τῶν δύο συζύγων στὸ γάμο. Πολύ συχνὰ γίνεταὶ λόγος καὶ γιὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γυναικείας ἰδιοσυγκρασίας ἐνῶ παράλληλα παρέχονται νουθεσίες γιὰ τὰ ἐμπόδια ποὺ ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ γυναίκα στὴν κοινωνία τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Ὁ (ἀνώνυμος) ἀρθρογράφος με χιουμοριστικὴ-ορισμένες φορὲς-διάθεση παραθέτει μιὰ ἐνδεικτικὴ εἰκόνα τῶν ἀπόψεων σχετικὰ με τὴ θέση τοῦ γυναικείου φύλου καὶ τὴ φύση τῆς γυναίκας. Θα παραθέσω ορισμένα σημεῖα, ἀρκετὰ ἀντιπροσωπευτικὰ, προκειμένου νὰ σταθοῦν ἀρωγοὶ στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ γυναικείου φύλου στὸν περιοδικὸ τύπο τῆς ἐποχῆς.

Ἡ γυνὴ εἶναι ὁ ἔμμεσος δημιουργὸς τῆς τύχης ἐνὸς Ἔθνους.¹³

Ἡ ἄσχημος γυνὴ εἶναι ὄν δυστυχὲς, ἡ καλὴ ἀξία στοργῆς καὶ ἡ κακὴ ἀξία οἴκτου.¹⁴

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἔρως εἶναι μαχαίρωμα, ῥεμβασμὸς, ἢ ἀπαγωγὴ.
...¹⁵

Ἐὰν ἡ γυνὴ δὲν εἶχε τὸ κάλλος θὰ ἦτο δαίμων καὶ εἶναι δαίμων, ἐὰν τῇ ἀφαιρεθῆ πρὸς στιγμὴν τὸ πολυθέλητρον προσωπεῖον. Ἐὰν ἐκ

12 (Saverny, 325-329)

13 Τόμος 14, ἀρ. 1, 1899, σ. 354.

14 Τόμος 14, ἀρ. 1, 1899, σ. 354.

15 Τόμος 14, ἀρ. 1, 1899, σ. 355.

τῆς χρυσαλλίδος δρέψωμεν τὰς πολυχρώμους καὶ στιλβούσας πτέρυγας, θὰ ἔχωμεν εἰδεχθῆ σκώληκα. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ γυνὴ κατὰ βάθος.¹⁶

Ἡ γυνὴ ὁμοιάζει τὴν σκιάν, ἣτις ἀκολουθεῖ ὁπότεν φεύγῃς, καὶ φεύγει ὅταν ἀκολουθῆς.¹⁷

Ἡ γυνὴ ἐγκληματεῖ ἀσυγκρίτως ὀλιγώτερον τοῦ ἀνδρός, ... ἀλλ' ὁπότεν ἐγκληματεῖ εἶναι κυνικωτέρα, σκληροτέρα, βαρβαρωτέρα, ἀπαισιωτέρα ἀπὸ τὸν ἄνδρα.¹⁸

Εἰς τὴν γυναῖκα ἀνήκει ἡ «ψυχολογία τῶν ἄκρων». Ἡ μέση ὁδὸς εἶτε εἰς τὸ καλόν, εἶτε εἰς τὸ κακόν, εἶναι ἄγνωστος εἰς αὐτήν. Αἱ ὠχραὶ καὶ ἀχρωμάτιστοι μορφαί, αἱ ὀλίγον καλαὶ καὶ ὀλίγον κακαί, αἴτινες δὲν ἔχουσιν οὔτε τὴν δύναμιν νὰ πράξουν τι γενναῖον, οὔτε τὴν τόλμην νὰ ἐγκληματίσουν, ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἄρβεν φῦλον ἰδίως. Ἡ γυνὴ τούναντίον εἶναι ἡ ἀρίστη ἢ ἡ χειρίστη... ἡ Γυνὴ ἐμφανίζεται κατὰ τὰς περιστάσεις ἄγγελος ἢ δαίμων, φοβερὰ ἐν τῇ ἐθελοθυσίᾳ της....¹⁹

Ἡ γυνὴ εἶναι ὄν παθητικόν. Ἡ Φύσις τὴν ἔπλασεν ἀσθενεστέραν, λεπτοτέραν, ἀπαλοτέραν. Εἶναι κηρὸς εὐπλαστος, δεχόμενος πᾶν σχῆμα καὶ πᾶσαν μορφήν· ἐὰν ὁ ἀνὴρ θέλῃ, δύναται νὰ τὴν μεταπλάσῃ κατὰ βούλησιν. Ἐννεήκοντα ἐννέα ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν οἱ σύζυγοι κάμνουσι τὰς συμβίας των τοιαύτας ἢ τοιαύτας...²⁰

Καθηκὸν τῆς Γυναικὸς εἶναι νὰ ἦναι ὠραία.²¹

Ὁ Γάμος ὅταν δὲν εἶναι σύνδεσμος, εἶναι ἐπιφώνημα!²²

Ἡ Γυνὴ ὑπανδρεύεται διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, ἐνῶ ὁ Ἄνὴρ νυμφεύεται διὰ νὰ ἐξέλθῃ αὐτοῦ.²³

Ἡ μητρότης εἶναι ὁ καλλίτερος φύλαξ τῆς τιμῆς τῆς Γυναικὸς.²⁴

Τρία εἶναι τα σημεῖα στα οποία πρέπει να επικεντρώσουμε την προσοχή μας με βάση τα παραπάνω αποσπάσματα από την *Ποικίλη Στοά*. Αρχικά αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι τα αποσπάσματα που προηγήθηκαν είναι ένα μικρό δείγμα των ὅσων μπορεί να συναντή-

16 Τόμος 14, αρ. 1, 1899, σ. 355.

17 Τόμος 15, αρ. 1, 1912, σ. 148.

18 Τόμος 15, αρ. 1, 1912, σ. 149.

19 Τόμος 15, αρ. 1, 1912, σ. 149-150.

20 Τόμος 15, αρ. 1, 1912, σ. 155.

21 Τόμος 16, αρ. 1, 1914, σ. 413.

22 Τόμος 16, αρ. 1, 1914, σ. 415.

23 Τόμος 16, αρ. 1, 1914, σ. 415.

24 Τόμος 16, αρ. 1, 1914, σ. 416.

σει κάποιος αναγνώστης στις σελίδες όχι μόνο της *Ποικίλης Στοάς* αλλά και σε άλλων εντύπων της εποχής. Ο τρόπος κατασκευής²⁵ της γυναικείας φιγούρας ακολουθεί πολύ συγκεκριμένους κανόνες κάθε φορά: ο κύριος προορισμός των γυναικών είναι μετά από μια πετυχημένη επιλογή συζύγου να συνάψουν έναν ευτυχισμένο γάμο και να περάσουν στο στάδιο της μητρότητας. Αυτή είναι η πορεία που διασφαλίζει την τιμή τους και εμπνέει τον σεβασμό στο κοινωνικό σύνολο. Απαραίτητο προσόν για μια γυναίκα είναι η εξωτερική ομορφιά την οποία, όπως είδαμε, έχει «καθήκον» να διατηρεί προκειμένου να γίνεται αρεστή στο αντίθετο φύλο. Μια καλή εξωτερική εμφάνιση λειτουργεί εν είδει διαβατηρίου για εκείνη. Μπορεί να της εξασφαλίσει έναν “καλό” γάμο και μπορεί να της χαρίσει τη “δύναμη” της επιρροής απέναντι στους εκπροσώπους του άλλου φύλου. Αξίζει επίσης να επισημάνουμε ότι η γυναικεία ψυχοσύνθεση και ο τρόπος σκέψης αποτελούν αντικείμενο έρευνας για τους αρθρογράφους της εποχής, οι οποίοι επιχειρούν – με αφοριστικό ορισμένες φορές ύφος- να προσεγγίσουν τα άδυτα της γυναικείας ύπαρξης.

Ακόμη, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι ο διδακτικός τόνος των αποσπασμάτων θυμίζει σε αρκετά μεγάλο βαθμό τον διδακτισμό που εντοπίζεται στην εισαγωγή της μετάφρασης της *Μήδειας* από τους Νικολαΐδη-Γρηγορά. Ίσως μάλιστα κάποιος διαβάζοντας τα αποσπάσματα αυτά να μπορέσει να κατανοήσει με μεγαλύτερη ευκολία την “εμμονή” των δύο μεταφραστών στη διαπαιδαγώγηση των Ελληνίδων. Για παράδειγμα το «μαχαίρωμα» καθώς και η «ψυχολογία τῶν ἄκρων» που ανιχνεύονται στα τεύχη του 1899 και του 1912 αντίστοιχα, χαρακτηρίζουν το γυναικείο φύλο και παραπέμπουν στις συμβουλές που παρέχουν στον πρόλογο της μετάφρασής τους οι Νικολαΐδης-Γρηγοράς στις γυναίκες. Αυτή τη σφοδρότητα του έρωτα θεωρούν ότι πρέπει να αποφεύγουν οι νεώτερες Ελληνίδες και γι’ αυτό το λόγο πρέπει να μελετούν και να παραδειγματίζονται από τα αρχαία δράματα. Οι ακραίες συμπεριφορές –όπως αυτή της ευριπίδειας πρωταγωνίστριας – δεν είναι επιθυμητές για το γυναικείο φύλο. Η κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά για μια γυναίκα είναι εκείνη που χαρακτηρίζεται από ευγένεια, σεμνότητα, μετριοπάθεια και σύνεση. Οποιοδήποτε ακραίο

25 Η υπογράμμιση δική μου.

συναίσθημα μπορεί να επιφέρει δυσάρεστες συνέπειες γι' αυτό και η «ζηλοτυπία», η «ιδιάζουσαν εἰς τὰς γυναῖκας» πρέπει να κατευνάζεται με κάθε δυνατό τρόπο. Διαφορετικά μπορεί να οδηγήσει μια γυναίκα σε εγκλήματα ειδικά όπως αυτό που διαπράττει η ευριπίδεια ηρώιδα σε βάρος του ίδιου του "αίματός" της. Τέλος, η παθητικότητα που αποδίδεται στη γυναίκα στο απόσπασμα του τεύχους του 1912 δεν είναι παρά μια στερεότυπη αντίληψη που συνοδεύει το γυναικείο φύλο από την αρχαιότητα ακόμη. Η γυναίκα μέσα στην παθητικότητα της και στην αδυναμία της τον 19^ο αιώνα παντρεύεται για να μπορέσει να δραπετεύσει από τον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και να εισέλθει στον - ανοικτό στους άντρες - δημόσιο βίο. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι ο τρόπος κατασκευής του γυναικείου φύλου, έτσι όπως τον συναντούμε στα άρθρα αυτά της Ποικίλης Στοάς, δεν απομακρύνεται πολύ από την παραδοσιακή κατασκευή της εικόνας της γυναίκας. Οι στερεότυπες αντιλήψεις που σχετίζονται με τη θέση της στην κοινωνία και την κατώτερότητάς της απέναντι στον άνδρα αποτελούν συνέχεια της χαλκευμένης - από την αρχαιότητα ακόμη - προκατάληψης που θέλει τη γυναίκα ασθενές και ευαίσθητο ον. Εύκολα λοιπόν, μπορεί να εξηγηθεί πλέον η επιμονή των μεταφραστών στη διάπλαση του χαρακτήρα των Ελληνίδων. Δεν πρόκειται για κάποιο μεμονωμένο περιστατικό μισογυνισμού, αλλά για μια γενικότερη τάση που επικρατεί στην κοινωνία της εποχής.

Δεύτερο σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε είναι η έννοια της λέξης *κατασκευή*. Ο όρος από μόνος του παραπέμπει σε κάποια εμπρόθετη ανθρώπινη ενέργεια. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ανακοίνωσης, επαληθεύει τα όσα διατύπωσε η Simon de Beauvoir περίπου έναν αιώνα αργότερα περί «κοινωνικού φύλου».

Δε γεννιέται κανείς γυναίκα. Γίνεται. Κανένα βιολογικό, ψυχολογικό ή οικονομικό πεπρωμένο δεν καθορίζει τη μορφή που ντύνεται το ανθρώπινο θηλυκό στην κοινωνία. Ο πολιτισμός στο σύνολό του, είναι εκείνος που προσδιορίζει αυτό το είδος, που προβάλλει ανάμεσα στον αρσενικό και στον ευνούχο.²⁶

Με άλλα λόγια, έχει ήδη καταστεί σαφές ότι το φύλο αποτελεί μια σύνθετη κατηγορία στην οποία συναντώνται βιολογικοί

26 (Μπωβουάρ 1979, 211-212)

και κοινωνικο-πολιτισμικοί παράγοντες ως συστατικά μέρη και μορφοποιητικές συνιστώσες, προκειμένου να πραγματώσουν την ενιαία και αρραγή εικόνα του αρσενικού και του θηλυκού, όπως αυτή ενσωματώνεται στο κοινωνικό σύνολο. Αποδεικνύεται περίτρανα από τα παραπάνω αποσπάσματα ότι μέσω των συμβουλών και των επιταγών της κοινωνίας γίνεται προσπάθεια *κατασκευής* και κατ' επέκταση καθιέρωσης ενός συγκεκριμένου γυναικείου προτύπου. Το *θηλυκό*²⁷ "κατασκευάζεται" μέσω οδηγών καλής συμπεριφοράς και συμβουλών για διατήρηση της ομορφιάς και της νεότητας προκειμένου να επιτευχθεί ο κύριος στόχος, ο γάμος.

Γίνεται εμφανές ότι το βιολογικό φύλο «αναφέρεται στις βιολογικές διαφορές μεταξύ αρσενικού και θηλυκού» ενώ το κοινωνικό φύλο αφορά την «κοινωνική ταξινόμηση σε ανδρικό και γυναικείο».²⁸ Η Judith Butler αναλύοντας την τοποθέτηση της Simon de Beauvoir πάνω στη διάκριση βιολογικού – κοινωνικού φύλου επισημαίνει:

...το να είναι κάποια θηλυκού γένους δεν έχει κανένα νόημα, αλλά το να είναι γυναίκα σημαίνει ότι έχει γίνει γυναίκα, ότι το σώμα της έχει εξαναγκαστεί να προσαρμοστεί σε μια ιστορική ιδέα περί γυναίκας, να μετατραπεί σε πολιτισμικό σημείο· ότι δηλαδή έχει αναγκαστεί να υποτάξει την υλική της υπόσταση σε ιστορικά περιορισμένες δυνατότητες, επιτελώντας ένα διαρκές και επαναλαμβανόμενο σωματικό εγχείρημα.²⁹

Όπως εξηγεί η Butler

... το φύλο δεν αποτελεί επ' ουδενί μια σταθερή ταυτότητα, ούτε συνιστά τόπο εμπρόθετης δράσης απ' τον οποίο εκκινούν οι διαφορές πράξεις· είναι, αντίθετα, μια ταυτότητα που συγκροτείται με κοπιώδεις διαδικασίες μέσα στο χρόνο – μια ταυτότητα που εγκαθιδρύεται μέσα από μια υφολογικά τυποποιημένη επανάληψη πράξεων. (...) Αν η έμφυλη ταυτότητα θεμελιώνεται πάνω στην υφολογικά τυποποιημένη επανάληψη ορισμένων πράξεων μέσα στο χρόνο, και όχι σε μια φαινομενικά αρραγή ταυτότητα, τότε οι δυνατότητες μετασχηματισμού του φύλου έγκεινται ... στη δυνατότητά τους να

27 Η υπογράμμιση δική μου.

28 (Αθανασίου 2006, 25)

29 (Butler 2006,386-387)

επαναλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο, με τρόπο που να διαρρηγνύει ή να ανατρέπει αυτή την υφολογική τυποποίηση.³⁰

Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει μία ενιαία, αρραγής και αμετάβλητη εικόνα για το θηλυκό ή το αρσενικό, έτσι ώστε όποια ή όποιος αποκλίνει από το “πρότυπο” να εντάσσεται αυτομάτως σε μια γκρι ζώνη, απροσδιόριστη και -συνήθως - αρνητικά σημασμένη. Επιπροσθέτως, να υπενθυμίσω τον ισχυρισμό ότι η Μήδεια, σαν χαρακτήρας σχεδιασμένος από τον Ευριπίδη, διαθέτει χαρακτηριστικά που θεωρούνται παραδοσιακά δείκτες αρρενωπότητας. Με άλλα λόγια, όπως έχει ήδη αναφερθεί «μπορεί να είναι θηλυκού φύλου αλλά είναι γένους αρσενικού». Αν ληφθεί αυτό σαν δεδομένο οι όροι της αντιπαράθεσης αυτής τροποποιούνται αρκετά καθώς αμφότερες οι πλευρές μπορούν ανά πάσα στιγμή, με την παραμικρή αλλαγή στις «ιζηματοποιημένες πράξεις»³¹ τους, να περάσουν στην άλλη πλευρά και να καταφέρουν ένα ρήγμα στη μέχρι τότε αρραγή ταυτότητά τους. Ομοίως και οι γυναίκες του 19^{ου} αιώνα, μέσα από την επανάληψη «ιζηματοποιημένων πράξεων» όπως προτείνεται από τα παραπάνω αποσπάσματα στοχεύουν σε αυτή την ενιαία και αρραγή εικόνα του θηλυκού. Επειδή όμως η επανάληψη αυτών των πράξεων μπορεί να επιτελεστεί με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά, οι όποιες αποκλίσεις παρουσιάζονται έρχονται να σπάσουν το “καλούπι” που έχει δημιουργηθεί από τις κοινωνικές επιταγές και να επιβεβαιώσουν πανηγυρικά την (αποτυχημένη;) προσπάθεια για δημιουργία ενός ενιαίου γυναικείου προτύπου. Η «ιστορική ιδέα περί γυναίκας» του 19^{ου} αιώνα συγκεντρώνεται στον περιοδικό τύπο της εποχής γι’ αυτό και μέσα στις σελίδες του ανακαλύπτουμε γυναικείες απεικονίσεις και “μοντέλα” πρέπουσας συμπεριφοράς.

Ο τελευταίος προβληματισμός, έπειτα από όσα προηγήθηκαν, σχετίζεται με το αν και κατά πόσο η ρήξη έρχεται με την έλευση του 20^{ου} αιώνα ή αν απλώς παρατηρείται μια επιστροφή και κατ’ επέκταση προσκόλληση στην εικόνα της γυναίκας όπως μας παραδίδεται από την αρχαιότητα. Ήδη ορισμένα από τα αποσπάσματα που μελετήσαμε ανήκουν σε άρθρα που συναντούμε σε τεύχη των αρχών του 20^{ου} αιώνα και όπως είδαμε δεν σημειώνεται

30 Ό. π., 382

31 Ό. π., 389

κάποια αλλαγή σε όσα γράφονται. Είναι γεγονός ότι μόλις μία δεκαετία μετά την αλλαγή του αιώνα δεν αρκεί για να σημειωθεί μια ριζική αλλαγή και μάλιστα προς την εντελώς αντίθετη κατεύθυνση. Εξάλλου, το μορφωτικό επίπεδο των γυναικών καθώς επίσης και η θέση τους στην κοινωνία μόλις άρχισε να παρουσιάζει σημαντικά βελτιώσεις μέσα στον 19^ο αιώνα.³² Αυτό σημαίνει ότι μικρός αριθμός³³ είναι σε θέση να διαβάσει όσα αναγράφονται στον τύπο ή ακόμη και μεταφράσεις τραγωδιών της κλασικής αρχαιότητας προκειμένου να παραδειγματιστεί από τα πάθη των προγόνων. Η αλλαγή θα αργήσει να έρθει και οπωσδήποτε δεν μπορούμε να μιλάμε για ρήξη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αλλά περισσότερο για μια συνέχιση της μέχρι τότε επικρατούσας κατάστασης.

Κλείνοντας θα ήθελα να παραθέσω έναν “γρίφο” που διαβάζουμε στις σελίδες του τεύχους του 1914 της *Ποικίλης Στοάς*. Αποτελεί την κατακλείδα του άρθρου “*Ερως, Γάμος, Γυναίκα*” για το οποίο έγινε λόγος και προσφέρει αναμφισβήτητα τροφή για προβληματισμό. Ο (ανώνυμος) αρθρογράφος απευθύνει ένα κάλεσμα στους αναγνώστες του τεύχους -και μας δίνει μια ιδέα για τον τρόπο συγγραφής αυτής της σειράς άρθρων- στο οποίο γράφει:

Ποῖον εἶναι τὸ δεσπόζον εἰς τὴν Γυναῖκα αἴσθημα;

Ἐποστέλλων τὴν καλλιτέραν δικαιολογητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην μέχρι τῆς 1^{ης} Ἰουλίου 1914 λαμβάνει δῶρον δύο χρυσόδετα ἀντίτυπα τῆς «Ποικίλης Στοᾶς» τοῦ 16^{ου} ἔτους. Ἡ ἐπιτυχέστερα μετ’ αὐτὴν ἀπάντησις θὰ ἔχη χρυσόδετον τὸν ἴδιον τόμον.³⁴

Βιβλιογραφία

Αθανασίου, Αθηνά: *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Νήσος, Αθήνα. 2006.

Βαρδουνιώτης, Δ. Κ.: «Η Μήδεια εν Κορίνθω». *Ημερολόγιον Σκόκου* 10 (1895): 213-28.

32 Σημαντικές και εμπειριστατωμένες πληροφορίες για την εξέλιξη και τις διαδρομές που ακολούθησε η εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα αντλούμε από τη Ζιώγου-Καραστεργίου 1986, η οποία παραθέτει αναλυτικά στατιστικούς πίνακες με πολύτιμα στοιχεία για το θέμα.

33 (Ζιώγου-Καραστεργίου 1986,356)

34 Τόμος 16, αρ. 1, 1914, σ. 416.

- Behler, Ernst: *A. W. Schlegel and the Nineteenth-Century Damnatio of Euripides*. University of Washington. May 1985.
- Βουτιερίδης, Ηλίας Π.: «Φιλολογικές Κουβέντες: η Μήδεια». *Ο Νουμάς* 141 (1905): 5-6.
- Butler, Judith : «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου». Στο: Αθηνά Αθανασίου (επιμέλεια, εισαγωγή), μετάφρ. Μαργαρίτα Μηλιώρη, *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 2006: 381-407.
- Daston, Lorraine: "The Morality of Natural Orders : The Power of Medea". The Tanner Lectures on Human Values, delivered at Harvard University, November 6, 2002.
- Ζιώγου-Καραστργίου, Σιδηρούλα : *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα. 1986.
- March, Jennifer: "Euripides the misogynist?". Στο Powell, Anton (ed), *Euripides, Women and Sexuality*. Routledge: London and New York. 1990.
- Μπουντούρης, Βασίλης: *Η άλλη Μήδεια*. Εκδόσεις Γκοβόστη. Αθήνα. 1990.
- Μπωβουάρ, Σιμόν ντε: *Το δεύτερο φύλο*. Μετάφρ. Κυριάκος Σιμόπουλος. Εκδόσεις Γλάρος. Αθήνα. 1979.
- Murray, Gilbert: *Euripides and his age*. The University Press. Cambridge. U. S. A. 1913.
- Rabinowitz, Nancy Sorkin: *Anxiety Veiled: Euripides and the Traffic in Women*. Cornell University Press. 1993.
- Saverny de, Marie M: «Η μήτηρ παιδαγωγός». *Ποικίλη Στοά* 1 (1889): 285-288.
- Μετάφραση *Μήδειας*
- Ευριπίδου *Μήδεια* : μεθερμηνευθεῖσα εἰς τήν καθομιλουμένην πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ, Δ. Νικολαΐδης - Χ. Γρηγοράς, Ἐν Κωνσταντινούπολει: ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἐπταλόφου», 1868.
- Για τα τεύχη του περιοδικού *Ποικίλη Στοά* παραπέμπω στον ιστότοπο:
<http://xantho.lis.upatras.gr/kosmopolis/index.php/index>